

Datum: 27-03-2023

Volnummer: 2022-2023/10

Commissie Vlaams Energie- en Klimaatplan

De klimaatcrisis vanuit kinderrechtenperspectief

Ons huis staat in brand. En de kinderen zitten er nog in!¹

De klimaatveranderingen leiden tot schendingen van de kinderrechten overal ter wereld, ook in Vlaanderen. Geen enkel kind is verantwoordelijk, maar kinderen zullen in hun leven wel het meest lijden onder de toenemende bosbranden, overstromingen, extreme hittegolven, misoogsten en droogte.²

Overshoot Day valt voor België dit jaar al op 26 maart. In Europa gaat alleen Luxemburg België voor, en wereldwijd doen maar zes landen dat. En dat is niets om trots op te zijn. Overshoot Day of Ecological Debt Day is de dag waarop de bevolking sinds 1 januari zoveel grondstoffen, voedingswaren en dergelijke opgebruikte als wat haar grondgebied in één jaar tijd kan opbrengen en aan afvalstoffen kan verwerken. Earth Overshoot Day valt wereldwijd sinds 1971 vóór 31 december, en elk jaar vroeger. Hoewel er maar één aarde is, gebruiken we wereldwijd grondstoffen alsof we uit bijna twee aardbollen kunnen putten. In België leven we alsof we vier planeten hebben.³

Het Kinderrechtencommissariaat dringt er bij de verschillende parlementen, regeringen en lokale overheden op aan om de bezorgdheden van kinderen over de effecten van klimaatverandering serieus te nemen. Kinderen en jongeren zijn niet alleen lichamelijk kwetsbaarder voor extreme condities, ze gaan er in hun leven ook meer mee geconfronteerd worden dan de volwassenen van nu. Daar tegenover staat dat ze niet democratisch vertegenwoordigd zijn in het parlement. Daarom is het belangrijk hun stem op andere manieren aan bod te laten komen en naar hun bezorgdheden te luisteren.

Het Kinderrechtencommissariaat doet deze aanbevelingen:

- Garandeer dat milieumaatregelen kindgevoelig zijn. Bouw in alle beleidsbeslissingen over het milieu de noden van kinderen in. Als een beleid goed is voor de meest kwetsbaren, is het goed voor iedereen.

---

¹ In 2019 op het World Economic Forum in Davos zei Greta Thunberg: 'I want you to act as you would in a crisis. I want you to act as if our house is on fire. Because it is.'

² Thiery, W. e.a. (2021) Intergenerational inequities in exposure to climate extremes – Young generations are severely threatened by climate change. SCIENCE Vol 374, Issue 6564, pp. 158-160.

³ <https://www.overshootday.org/newsroom/country-overshoot-days/>

- Luister naar de stem van kinderen en jongeren in het klimaatverhaal. Geef jongeren meer toegang tot besluitvorming over klimaat op lokaal, nationaal en internationaal niveau. Het gaat om hun toekomst.
- Maak een prioriteit van educatie en sensibilisering in al hun vormen. Zorg dat alle kinderen natuur en groen kunnen beleven dicht bij huis, zodat ze de waarde ervan kunnen ervaren. Empower kinderen door wetenschappelijke kennis over klimaatverandering te koppelen aan de kennis over en het begrip van hun rechten, zodat ze hun rechten effectief kunnen uitoefenen en benutten.
- Beperk emissies van fossiele brandstoffen zoveel mogelijk. Streef maximaal naar circulaire economie, met deelsystemen en hergebruik. En investeer in duurzame energie.
- Voer een eerlijk internationaal klimaatbeleid dat historische onrechtvaardigheden in acht neemt en herstelt.
- Sensibiliseer gezinnen correct over wat ze zelf kunnen doen, en hou ook rekening met de sociaal-economische verschillen tussen gezinnen en met de verschillen in draagkracht als je inspanningen vraagt of gedrag aanmoedigt.
- Voer een klimaatbeleid op basis van wetenschappelijke kennis en van de technologieën die er zijn. Vertrouw op de best beschikbare wetenschappelijke projecties om het nodige ambitieniveau van klimaatmaatregelen te bepalen.
- Wees voorbereid op klimaatrampen en neem de nodige aanpassingsmaatregelen. Zorg ook voor een degelijk slachtofferfonds.

1. De klimaatcrisis is een kinderrechtencrisis

1.1. Het milieu beschermen is een voorwaarde om mensenrechten te realiseren

Het recht op gezondheid, onderwijs of menselijke veiligheid zijn fundamentele rechten waarvoor overheden wereldwijd een verantwoordelijkheid hebben om die voor hun burgers te realiseren en te beschermen. Het internationaal milieurecht (de Aarhusconventie⁴) stelt dat 'adequate bescherming van het milieu van wezenlijk belang is voor het welzijn van de mens en het genot van de fundamentele mensenrechten, waaronder het recht op leven zelf'. In oktober 2021 erkende ook de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties in een resolutie het recht op een veilige, schone, gezonde en duurzame leefomgeving⁵ – een baanbrekende stap die de wereldwijde aandacht voor de huidige milieu- en klimaatcrisis benadrukt.

⁴ Het Verdrag van Aarhus is in het leven geroepen om de rol van burgers en maatschappelijke organisaties op milieugebied te versterken en is gebaseerd op de beginselen van de participatieve democratie. Het verdrag over toegang tot informatie, inspraak bij besluitvorming en toegang tot de rechter over milieuaangelegenheden van de Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties (VN/ECE) is op 25 juni 1998 in de Deense stad Aarhus aangenomen op de vierde ministeriële conferentie 'Milieu voor Europa'. Het trad in werking op 30 oktober 2001.

⁵ UN Human Rights Council (2021) The human right to a clean, healthy and sustainable environment: resolution / adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. Resolutie A/HRC/48/L.23/Rev.1 <https://digitallibrary.un.org/record/3945636?ln=en>

1.2. Het gaat ook om kinderrechten

Bijna alle landen ter wereld ratificeerden het kinderrechtenverdrag van de VN. Dat houdt voor die landen verplichtingen in die ze moeten naleven.

De inspanningen van kinderen wereldwijd om de milieu- en klimaatrechtvaardigheid op de agenda te zetten, deden het VN-Comité voor de rechten van het kind besluiten om een algemeen commentaar op te stellen over ‘de rechten van kinderen en het milieu, met speciale aandacht voor klimaatverandering’. Zo’n commentaar is een belangrijk signaal en geeft gezaghebbende richtsnoeren over – in dit geval – hoe milieucrisissen de rechten van kinderen beïnvloeden en wat regeringen moeten doen om die rechten te handhaven. Het is een ‘belangrijke stap om regeringen verantwoordelijk te houden om ervoor te zorgen dat kinderen in een schone, groene, gezonde en duurzame wereld leven’.⁶

Een schoon, gezond en duurzaam milieu is nodig voor het volledig genot van een breed scala van kinderrechten, waaronder het recht op leven, overleven en ontwikkeling, gezondheid, onderwijs, adequate levensstandaard, huisvesting, voedsel, water en sanitaire voorzieningen, rust, spel, vrijetijdsbesteding en cultureel leven, genot van hun eigen cultuur en bescherming tegen geweld en uitbuiting. Omgekeerd heeft aantasting van het milieu een negatieve invloed op het genot van die rechten. De uitoefening van rechten van kinderen op vrijheid van meningsuiting en vereniging, op informatie en onderwijs, op gehoord worden, en doeltreffende rechtsmiddelen kunnen leiden tot een milieubeleid dat beter voldoet aan de rechten. Op die manier vormen kinderrechten en milieubescherming een opwaartse spiraal. (uit de Draft General Comment No. 26⁷)

Het Kinderrechtenverdrag behandelt milieukwesties uitdrukkelijk in twee artikels:

- Artikel 24 (gezondheid en gezondheidszorg), lid 2 (c) verplicht de overheden maatregelen te nemen om ziekte en ondervoeding te bestrijden, ‘met inachtneming van de gevaren en risico's van milieuverontreiniging’.
- Artikel 29 (doel van het onderwijs), lid 1 (e) verplicht de overheden het onderwijs aan kinderen te richten op ‘de ontwikkeling van respect voor de natuurlijke omgeving’.

Sinds het verdrag is er meer en meer overeenstemming over de verregaande verwevenheid van de rechten van het kind met de bescherming van het leefmilieu. Ongekende milieucrisissen en de daaruit voortvloeiende uitdagingen voor de verwezenlijking van de rechten van het kind vereisen dan ook een dynamische interpretatie van het verdrag.

1.2.1. Verbanden tussen specifieke kinderrechten en het milieu

De draft General Comment (GC) no. 26 verduidelijkt de verbanden tussen kinderrechten en het milieu. Samengevat:

---

⁶ De website daarover is <https://childrightsenvironment.org/about/>

⁷ Committee on the Rights of the Child (2023) Draft General Comment No. 26 – Children’s rights and the environment with a special focus on climate change

A. Het recht op leven, overleven en ontwikkeling (art. 6)

De door de mens veroorzaakte klimaatverandering, vervuiling en aantasting van de biodiversiteit bedreigt het recht op leven. Die effecten zijn nauw verbonden met andere fundamentele uitdagingen, zoals armoede, ongelijkheid en conflicten. De overheid moet milieumomstandigheden aanpakken die het recht op leven bedreigen. Voorbeelden zijn slechte luchtkwaliteit, blootstelling aan lood en uitstoot van broeikasgassen. Landen moeten speciale maatregelen nemen om kinderen te beschermen, jonge kinderen en kinderen in achterstandssituaties in het bijzonder.

De ontwikkeling van kinderen is verweven met de omgeving waarin ze leven. De draft GC 26 heeft het in zijn voorbeelden niet alleen over blootstelling aan giftige stoffen en vervuiling, maar ook over schadelijke gevolgen van de klimaatverandering voor de geestelijke gezondheid.

B. Het recht op de hoogst bereikbare gezondheidstoestand (art. 24)

Artikel 24, lid 2 (c) erkent uitdrukkelijk dat milieuverontreiniging de gezondheid van kinderen sterk bedreigt. Klimaatverandering, verlies van biodiversiteit en aantasting van ecosystemen creëren nieuwe hindernissen voor de verwezenlijking van het recht van kinderen op gezondheid.

C. Het recht op onderwijs (art. 28 en 29, lid 1 (e))

Onderwijs is cruciaal voor de bescherming van rechten en van het milieu, en om het bewustzijn over milieuschade te versterken. Omgekeerd is het recht op onderwijs erg kwetsbaar voor de gevolgen van milieuschade, bijvoorbeeld omdat scholen fysiek niet meer toegankelijk zijn. Milieueducatie gaat overigens verder dan het formele onderwijs.

D. Het recht op een toereikende levensstandaard (art. 27)

Kinderen hebben recht op een levensstandaard die toereikend is voor hun lichamelijke, geestelijke, morele en sociale ontwikkeling. Een schoon, gezond en duurzaam milieu is een voorwaarde voor de verwezenlijking van dat recht. Blootstelling aan milieuschade kan zowel een oorzaak als een gevolg zijn van multidimensionale kinderarmoede.

E. Het recht op rust, spel, vrije tijd, recreatie en culturele en artistieke activiteiten (art. 31)

Blootstelling aan de natuurlijke wereld en de rijke biodiversiteit, ook door zelfsturend spel en verkenning, heeft een gunstig effect op het welzijn en de geestelijke gezondheid van kinderen en draagt bij tot behendigheid, evenwicht, creativiteit, sociale samenwerking en concentratie. Dat recht ontwikkelt ook begrip, waardering en zorg voor de natuurlijke omgeving. Omgekeerd ondermijnen onveilige en gevaarlijke omgevingen de verwezenlijking van het recht op spel.

F. Het recht van inheemse kinderen (art. 30)

Kinderen van oorspronkelijke inheemse bevolking (bijvoorbeeld in Amerika en Oceanië) worden onevenredig zwaar getroffen door aantasting van het milieu, vervuiling en klimaatverandering.

G. Het recht op non-discriminatie (art. 2)

Bepaalde groepen kinderen ondervinden meer hinder om hun rechten uit te oefenen in verband met het milieu door meervoudige en elkaar kruisende vormen van discriminatie.

H. Het belang van het kind (art. 3)

In ruimere zin eist artikel 3 van het Kinderrechtenverdrag dat bij alle handelingen over kinderen het belang van het kind overwogen moet worden. Milieubesluiten gaan over het algemeen kinderen aan en het belang van het kind is een primaire overweging bij milieubesluiten die ook kinderen treffen. Om te bepalen wat het belang van het kind is, moet je ook de omstandigheden beoordelen die kinderen uniek kwetsbaar maken in de omgeving.

I. Het recht van het kind om gehoord te worden (art. 12)

Kinderen zien milieukwesties als heel belangrijk voor hun leven. De stem van kinderen is een wereldwijde kracht voor milieubescherming geworden en hun standpunten voegen relevante perspectieven en ervaringen toe over milieukwesties op alle niveaus.

J. Vrijheid van meningsuiting, van vereniging en van vreedzame vergadering (art. 13 en 15)

Het recht van kinderen op vrijheid van meningsuiting, vereniging en vreedzame vergadering mag niet onderworpen zijn aan andere beperkingen dan de beperkingen die wettig, nodig en evenredig zijn. Kinderen die hun mening geven of in het openbaar protesteren tegen aantasting van het milieu, klimaatverandering en klimaatgerelateerde projecten kunnen te maken krijgen met bedreigingen, intimidatie of andere ernstige represailles. Staten moeten de rechten van kinderrechtenverdedigers beschermen en moeten kinderen en jongeren die willen opkomen voor hun rechten ondersteunen.

K. Toegang tot de rechter en tot rechtsmiddelen (art. 4)

Er moeten doeltreffende rechtsmiddelen zijn om schendingen te herstellen. Daarvoor is het nodig dat landen kinderen toegang geven tot de rechter. Hoewel kinderen het voortouw namen in verschillende milieu- en klimaatveranderingszaken, maakt hun status het vaak moeilijk om verhaal te halen.

1.2.2. Kinderen hebben recht op een schoon, gezond en duurzaam milieu

Dit recht is rechtstreeks verbonden met het recht op leven, overleven en ontwikkeling (art. 6), de hoogst haalbare gezondheidsstandaard (art. 24), een toereikende levensstandaard (art. 27) en onderwijs, inclusief de ontwikkeling van respect voor de natuurlijke omgeving (art. 29).

Gezien de bijzondere status van kinderen heeft de staat een verhoogde zorgplicht, inclusief de erkenning dat schendingen van hun rechten door milieuschade ernstige en langdurige gevolgen kunnen hebben voor hun ontwikkeling.

In dat kader werkte het Kinderrechtencommissariaat het afgelopen jaar samen met ENOC (het Europese netwerk van kindergebodspersonen) en ENYA (jongerenadviseurs van over heel Europa) aan een rapport en een standpunt over kinderrechten en klimaatrechtvaardigheid.⁸ De bevindingen uit dat rapport lichten we hier toe en breiden we in dit advies verder uit.

---

⁸ ENOC Synthesis report – Children’s Rights and Climate Justice (2022). <https://enoc.eu/wp-content/uploads/2022-Synthesis-Report-Climate-Justice.pdf> en Position Statement on ‘Children’s Rights and Climate Justice’ (2022). <https://enoc.eu/wp-content/uploads/ENOC-Statement-on-Climate-Justice-2022-FV.pdf>

2. Verwoestende gevolgen voor gezondheid en welzijn van kinderen

Het internationaal milieurecht stelt dat overheden redelijke en geschikte maatregelen moeten nemen om te voorkomen dat milieuvervuiling mensen aantast. Maar een recent rapport van het IPCC (Intergouvernementele Werkgroep over Klimaatverandering) zegt dat er nu al onomkeerbare schade is doordat de mensheid er niet in slaagt om de opwarming van de aarde tegen te houden.⁹

2.1. Gevolgen voor de fysieke gezondheid

Wereldwijde opwarming, frequenter extreem weer, voedsel- en watertekort, meer door vectoren overgedragen infectieziekten, luchtverontreiniging en stijging van de zeespiegel hebben een onevenredig groot en verwoestend effect op de menselijke gezondheid. De huidige milieuschade treft vooral kinderen omdat zij extra kwetsbaar zijn voor de gevolgen. Onder andere de verhouding tussen hun oppervlakte en hun volume maakt ze kwetsbaarder voor uitdroging en hittestress. In hittegolven lopen ze veel meer risico op ademhalingsproblemen, nierfalen, koorts of elektrolytenstoornis. Hittegolven verergeren ook de luchtvervuiling en de aanwezigheid van allergenen, twee problemen die kinderen harder treffen omdat hun ademhaling en immuunsysteem nog in ontwikkeling zijn en omdat ze sneller ademen.¹⁰ Ook de rook van bosbranden is schadelijker voor kinderlongen dan voor volwassenen.¹¹

2.2. Gevolgen voor de mentale gezondheid

Kinderen verschillen niet alleen anatomisch van volwassenen, maar ook cognitief, immunologisch en psychologisch. Dat maakt ze kwetsbaarder voor klimaatrampen. Wie getroffen wordt door bosbranden, overstromingen en droogte wereldwijd maar ook in België – denk aan de overstromingen van juli 2021 – kan op korte termijn te maken krijgen met slaapstoornissen, minder interesse in het gewone leven of middelenmisbruik, depressie, angststoornissen of posttraumatisch stresssyndroom. Ook mensen in het steunnetwerk van klimaatslachtoffers kunnen mentaal beïnvloed worden. Ze maakten de ramp niet rechtstreeks mee, maar worden er via hun geliefden wel continu mee geconfronteerd. Dat kan secundaire trauma's veroorzaken.

Daarnaast is er het vrij recente fenomeen van de klimaatangst. Dat is onrust die samenhangt met zorgen over de gevolgen van klimaatverandering. Het is geen stoornis. Het is eerder angst die geworteld is in onzekerheid over de toekomst en die wijst op de gevaren van een veranderend klimaat. Klimaatverandering is een reële bedreiging, en daarom is het normaal dat mensen zich zorgen maken en bang zijn voor de gevolgen. Angst voor het klimaat gaat vaak gepaard met verdriet, woede, schuld en schaamte, die op hun beurt de stemming, het gedrag en het denken kunnen beïnvloeden. Typische mentale reacties zijn piekeren, niet meer kunnen ontspannen, rusteloosheid, concentratieproblemen en obsessieve gedachten. Ook fysieke klachten zoals eetproblemen, spanning of rusteloosheid, lusteloosheid of vermoeidheid en slapeloosheid en nachtmerries komen voor. Kinderen en jongeren zijn erg kwetsbaar voor de gevolgen van chronische stress, en klimaatangst kan het risico verhogen op depressie, angst en druggebruik.¹²

⁹ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), 'Climate Change 2022: Impact, Adaptation, Vulnerability, 'Summary for Policymakers' (IPCC, 2022) <<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/>> accessed 1 April 2022.

¹⁰ Stanberry LR, Thomson MC, James W (2018) Prioritizing the needs of children in a changing climate. *PLoS Med* 15(7): e1002627. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002627>

¹¹ Holm, S. M., Miller, M. D., and Balmes, J. R. (2021). Health effects of wildfire smoke in children and public health tools: a narrative review. *Journal of exposure science & environmental epidemiology*, 31(1), 1-20.

¹² Harvard Medical School (2021) 'If climate change keeps you up at night, here's how to cope'. Harvard Health Publishing.

<https://www.health.harvard.edu/blog/is-climate-change-keeping-you-up-at-night-you-may-have-climate-anxiety-202206132761>

Een onderzoek in zes hoge inkomenslanden (Australië, Finland, Frankrijk, Portugal, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten) vond dat bijna de helft van alle jongeren zich in die mate zorgen maakt over het milieu.¹³ Ongeveer 6 op de 10 vinden dat hun regering ze in de steek laat over het milieu. Door de klimaatcrisis twijfelen twee op de vijf eraan om zelf kinderen te krijgen.

Uit de nationale klimaatenquête van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu¹⁴ blijkt dat acht op de tien Belgen – over alle leeftijdsgroepen heen – heel bezorgd zijn over de klimaatverandering. In tegenstelling tot de bezorgdheid over andere milieuproblemen, die toeneemt met de leeftijd, is dat niet zo bij de bezorgdheid over de klimaatverandering, die in alle leeftijdsgroepen groot is. Uit hetzelfde onderzoek blijkt ook dat de jongste deelnemers (16-35 jaar) over het algemeen minder tevreden zijn over de eigen initiatieven om klimaatverandering tegen te gaan.

2.3. Gevolgen voor het algemeen welzijn

Er zijn de bedreigingen van het recht op gezondheid en zelfs leven. Maar ook andere kinderrechten – zoals het recht op onderwijs, bescherming en participatie – komen in gevaar door klimaatgerelateerde extreme weerfenomenen. In Californië werden de lessen van meer dan een miljoen kinderen geannuleerd door bosbranden. Bovendien zullen de belangrijkste bedreigingen voor de mensenrechten pas later opduiken, waardoor de kinderen van deze generatie nog eens extra moeten afrekenen met de zwaarste gevolgen. Kinderen en jongeren over de hele wereld uiten dan ook hun grote bezorgdheid over de milieu- en klimaatcrisis.

Garandeer dat milieumaatregelen kindgevoelig zijn

Bouw in alle beleidsbeslissingen over het milieu de noden van kinderen in. Voorbeelden zijn te vinden in landen die al werken met *child rights impact assessments for all policies*. In Vlaanderen gebruiken we de term ‘kindnorm’ of ‘kindtoets’. De achterliggende gedachte is: als een beleid goed is voor de meest kwetsbaren, is het goed voor iedereen.

3. Kinderen hebben recht op participatie

Kinderen waren al vaker de motor van verandering over mensenrechten en milieubescherming. Ze hebben het recht om hun mening te uiten over beslissingen die hen aangaan, ongeacht hoe oud ze zijn. Meer nog: de overheid moet de inspraak en invloed van kinderen faciliteren.

Artikel 12 van het kinderrechtenverdrag: Het recht van het kind om zijn of haar mening te kennen te geven en het recht dat met deze mening rekening wordt gehouden in elke aangelegenheid of procedure die het kind betreft.

¹³ Hickman, C., Marks, E., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, R. E., Mayall, E. E., Wray, B., Mellor, C. and van Susteren, L. (2021). Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: A global survey. *The Lancet Planetary Health*, 5(12), e863–e873.

¹⁴ FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (2022), Klimaatenquête – 5e editie – najaar 2021. <https://klimaat.be/doc/klimaatenquête-2021-rapport.pdf>

3.1. Betrek kinderen en jongeren bij het milieu- en klimaatbeleid

In welke mate werden tot nu toe kinderen betrokken bij een Belgisch of Vlaams klimaatplan? Wat was hun inspraak in de *national determined contributions (NDC's)*? Kinderen zullen het langst te maken krijgen met de milieuproblemen van vandaag, maar ze zijn tegelijk het minst in staat om er beleidsinvloed op uit te oefenen. Volwassenen op alle niveaus, van ouders tot politici, moeten luisteren naar de perspectieven van kinderen en er rekening mee houden in hun dagelijkse én in hun beleidsbeslissingen. De impact zal namelijk onevenredig veel invloed hebben op het leven van de volgende generaties.

Te vaak worden gesprekken tussen beleidsmakers en kinderen uit de weg gegaan. Met excuses als 'het is te technische materie', 'we weten al wat ze willen zeggen' of 'het draagt niets bij'. Maar wat betekent het eigenlijk als we moeite hebben om een gewoonte of een beleid uit te leggen aan kinderen? Juist omdat ze nog niet 'volwassen' zijn, hebben kinderen een uniek talent om te wijzen op ethische contradicties, en veel kinderen stellen die in vraag.¹⁵ Terecht.

Emissies van fossiele brandstoffen moeten zoveel mogelijk beperkt worden. Toch wordt die industrie nog elk jaar voor 11 miljard euro gesubsidieerd in de sectoren gebouwen, industrie, transport en landbouw, plus indirect voor meer dan 2 miljard euro via voordelen voor bedrijfswagens en btw-vrijstelling voor vliegtickets.¹⁶ Ter vergelijking: dit totaalplaatje van subsidies aan fossiele brandstoffen komt overeen met het volledige bedrag dat Vlaanderen elk jaar uitgeeft aan onderwijs – momenteel het leeuwendeel van de Vlaamse overheidsuitgaven (13,7 miljard in 2021).¹⁷

Praten met kinderen en jongeren kan best een uitdaging zijn. Maar er zijn heel veel manieren en voorbeelden van degelijke participatie. Dat kunnen hoorzittingen zijn waarvoor kinderen een uitnodiging krijgen, adviezen van jeugdleden en burgerbijeenkomsten, milieudebatten met jongeren, maar ook kinderen en jongeren lokaal en in hun directe leefomgeving mee beleidsbeslissingen laten nemen. Jongeren die meededen aan de Kinderrechtendag in het Vlaams Parlement op 19 november 2021¹⁸ deden in hun resolutie deze aanbeveling:

'Organiseer een klimaatconferentie in België met jongeren aan het woord en herhaal die om op te volgen wat de overheid effectief doet. Nu kunnen alleen volksvertegenwoordigers de overheid ter verantwoording roepen in het parlement, en jongeren hebben geen stemrecht.'

In een democratie is het belangrijk dat we kinderen helpen de vaardigheden te ontwikkelen die ze nodig hebben om invloed uit te oefenen op het beleid. Die vaardigheden komen bovendien ten goede aan de samenleving om milieuproblemen in de toekomst aan te pakken.

¹⁵ Bregman, R. (2022) Zes tekenen dat je aan de verkeerde kant van de geschiedenis staat. <https://decorrespondent.nl/13923/zes-tekenen-dat-je-aan-de-verkeerde-kant-van-de-geschiedenis-staat/535269735-7e7e9ad4?fbclid=IwAR0jgHQmBRNi5bZj4BQ-zs-rEgcIDMrEd2WY5gKDsSh91x2G91OHIdn8Zs>

¹⁶ FOD Financiën (2021) Inventaris van subsidies voor fossiele brandstoffen: https://financien.belgium.be/sites/default/files/Statistieken_SD/Inventaris/FFS_2021_samenvatting_NL.pdf

¹⁷ <https://www.vlaanderen.be/statistiek-vlaanderen/onderwijs-en-vorming/onderwijsbegroting>

¹⁸ <https://kinderrechten.be/project/kinderrechtendag>

3.2. Geef ze duidelijke en toegankelijke informatie

Artikelen 13 en 17 van het kinderrechtenverdrag: vrijheid van meningsuiting en toegang tot informatie

In welke mate kunnen kinderen en volwassen burgers het klimaatbeleid van hun gemeente, stad, regio of land begrijpen? Voor de kinderrechten en het internationaal milieurecht moeten kinderen toegang krijgen tot milieu-informatie, kunnen protesteren als activiteiten vergund worden die een negatieve milieu-impact kunnen hebben. Zonder duidelijke informatie kunnen kinderen niet meepraten over wat belangrijk voor hen is.

‘We mogen duurzaamheid niet zien als een zaak van specialisten. Duurzame oplossingen kunnen alleen gevonden worden als iedereen betrokken is. Mensen in armoede zijn daarenboven bevoorrechte partners omdat ze als eersten de gevolgen van klimaat- en milieuveranderingen ervaren. Wanneer ze niet betrokken worden, worden ze opnieuw achtergelaten.’

Dit citaat uit het twejaarlijks verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting¹⁹ wijst op het belang om alle maatschappelijke groepen mee te nemen in het klimaatbeleid, en dat niet bij ‘de specialisten’ te laten. Kinderen en jongeren moeten inzicht kunnen krijgen in de beleidsbeslissingen die de overheid neemt over milieu en klimaat. Al te vaak wordt beleidswerk over milieu en klimaat afgedaan als moeilijk, ingewikkeld en technisch. Ongetwijfeld zit daar een waarheid in, maar dat mag niet verhinderen dat een overheid toch haar beleid moet kunnen uitleggen en verantwoorden aan haar burgers, ook de minderjarigen.

De jongste groep respondenten van de klimaatenquête 2021 noemt als belangrijkste informatiebronnen over klimaatinformatie school en sociale media. De overheid heeft ook in dat licht een belangrijke rol om te zorgen voor toegankelijke en correcte informatie. De helft van de Belgen heeft interesse om informatie over klimaatverandering te krijgen. Daarvoor zijn wetenschappers samen met de overheden de vaakst gewenste informatiebron.

3.3. Zorg voor degelijke klimaateducatie

Artikelen 13 en 17 van het kinderrechtenverdrag: toegang tot informatie

De jongste respondenten (16 tot 35 jaar) blijken minder goed de door klimaatverandering veroorzaakte fenomenen te kennen en geven vaker een foutief antwoord dan oudere respondenten.²⁰ Een systematische internationale overzichtsstudie van onderwijs over klimaatverandering wijst op de behoefte aan meer participatieve, interdisciplinaire, creatieve en gedragsgerichte benaderingen van het onderwijs.²¹ Omdat die vormen nu nog grotendeels ontbreken, roepen onderzoekers op om nieuwe vormen te ontwikkelen van onderwijs over klimaatverandering die jongeren rechtstreeks mee laten reageren op de wetenschappelijke, sociale, ethische en politieke complexiteit van de klimaatverandering.

¹⁹ Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2019) Duurzaamheid en armoede – een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Tweejaarlijks verslag 2018-2019.

²⁰ FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (2022), Klimaatenquête – 5de editie – najaar 2021. <https://klimaat.be/doc/klimaatenquete-2021-rapport.pdf>

²¹ Rousell, D. and Cutter-Mackenzie-Knowles, A. (2020). A systematic review of climate change education: Giving children and young people a ‘voice’ and a ‘hand’ in redressing climate change. *Children’s Geographies*, 18(2), 191–208.

Investeer ook in de connectie van kinderen en jongeren met natuur. Ondersteun verenigingen die sociale cohesie bevorderen en die kinderen en jongeren de kans geven zich met de natuur te verbinden. De medische wereld in binnen- en buitenland gebruikt steeds vaker de therapeutische werking van contact met de natuur. Contact met natuur heeft een positief effect op de fysieke en mentale gezondheid, en huisartsen schrijven dat het aangewezen is minstens twee uur per week door te brengen in een groene omgeving.²² Zorg dat alle kinderen natuur en groen kunnen beleven dicht bij huis, zodat ze er ook de waarde van kunnen ervaren.

Maak een prioriteit van educatie en sensibilisering in al hun vormen

Kinderen moeten op school de wetenschappelijke informatie krijgen die nodig is om te begrijpen waar klimaatverandering over gaat, wat de oorzaken, de gevolgen én de oplossingen zijn. Empower kinderen ook door die kennis te koppelen aan hun kennis over en het begrip van hun rechten, zodat kinderen hun rechten kunnen uitoefenen en benutten.

3.4. Ook kinderen hebben het recht om op straat te komen

[Artikelen 13 en 15 van het kinderrechtenverdrag: vrijheid van meningsuiting en vrijheid van vereniging en vergadering](#)

Dat kinderen op straat mogen komen, zou geen punt mogen zijn. Ze mogen dat. Meer nog: overheden moeten het voor jongeren mogelijk maken op een veilige manier te protesteren. Temeer omdat ze geen stemrecht hebben. Ook daarom onderstreept artikel 12 van het kinderrechtenverdrag het belang van inspraak en participatie van kinderen en jongeren.

Het is dus niet alleen de plicht van de staat om protest toe te staan: de staat heeft een positieve verplichting om het te vergemakkelijken, om kinderen te beschermen in hun gebruik van het recht om te protesteren, en om te zorgen dat daar een goed begrip over is bij alle burgers.^{23,24} In Andalusië kunnen jongeren een dag per maand gewettigd afwezig blijven van school om politieke actie te voeren, zoals op straat komen in een klimaatbetoging.

In een rapport van 2016 benadrukt de speciale rapporteur van de VN over het recht op vrijheid van vreedzame vergadering dat de staat 'bijzondere inspanningen' moet doen om te zorgen dat kinderen en andere kwetsbare groepen hun recht op protest kunnen opeisen.²⁵ De Mensenrechtenraad van de VN nam in 2021 een resolutie aan die landen oproept *environmental human rights defenders* te beschermen en een veilige en versterkende omgeving te bieden voor initiatieven van minderjarigen die opkomen voor mensenrechten in relatie tot het klimaat.²⁶

²² Lotte Mortier De Borger L, Keune H, Peremans L. Natuur als therapie: hoe reageren patiënten op een 'groen voorschrift'? Huisarts Nu 2022;51:192-5.

²³ Barrance, R. (2020) Blog post Education for our planet and our future The right to protest: A children's rights perspective on the school climate strikes, WISERD, Cardiff University. <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/129441/63/The%20right%20to%20protest%20A%20children's%20rights%20perspective%20on%20the%20school%20climate%20strikes.pdf>

²⁴ Daly, A. (2013). Demonstrating positive obligations: Children's rights and peaceful protest in international law. *George Washington International Law Review*, 45(4), 763–814.

²⁵ Kiai, M., & Hynes, C. (2016). Joint report of the Special Rapporteur on the Rights to Freedom of Peaceful Assembly and of Association and the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions on the proper management of assemblies. United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/831673>

²⁶ UN Human Rights Council (2021) Mandate of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights in the Context of Climate Change : resolution / adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. Resolutie A/HRC/RES/48/14. <https://digitallibrary.un.org/record/3945637?ln=en>

Overheden moeten openstaan voor alle boodschappen van jongeren. Ook voor boodschappen die ze misschien liever niet horen. Jongeren zijn voor de samenleving de motor van verandering. Kinderen en jongeren zijn actieve stakeholders. Ze zijn sterk betrokken bij klimaatactivisme. Ze nemen zelf het initiatief om de aandacht te vestigen op de wereldwijde bedreiging en proberen invloed uit te oefenen op wie de macht heeft om de nodige veranderingen door te voeren.

Zo groeide Fridays for Future uit tot een door jongeren geleide en georganiseerde klimaatbeweging met wereldwijd bereik. Tot nu toe organiseerden die jongeren al meer dan 139.000 stakingsevenementen in 7.500 steden, met 14 miljoen kinderen en volwassen activisten, over alle continenten van de wereld. Ze louter wegzetten als klimaatspijbelars is al te gemakkelijk en gaat voorbij aan de erkenning van jongeren als burgers met politieke rechten.

3.5. Jongeren moeten toegang krijgen tot klimaatrechtspraak

[Artikel 4 van het kinderrechtenverdrag: toegang tot de rechter en tot rechtsmiddelen](#)

Het is belangrijk dat kinderen en jongeren toegang krijgen tot klachtenprocedures en rechtsmiddelen als hun recht om te gehoord te worden genegeerd wordt.

Naast toegang tot informatie en recht op inspraak in de besluitvorming zegt het internationaal milieurecht dat burgers toegang tot de rechter moeten hebben in milieuaangelegenheden en ook bijstand nodig kunnen hebben om hun rechten uit te oefenen. Artikel 1 van de Aarhus Conventie zegt:²⁷

‘Om bij te dragen aan de bescherming van het recht van elke persoon van de huidige en toekomstige generaties om te leven in een milieu dat passend is voor zijn of haar gezondheid en welzijn, waarborgt elke Partij de rechten op toegang tot informatie, inspraak in de besluitvorming en toegang tot de rechter in milieuaangelegenheden in overeenstemming met de bepalingen van dit Verdrag.’

De rechten en belangen van kinderen zouden voorop moeten staan bij het opstellen van klimaatactieplannen en -beleid. Toch zitten kinderen als groep in een erg kwetsbare positie, omdat er bij de meeste verkiezingen maar stemrecht is vanaf 18 jaar. Er is dus een democratisch deficit voor kinderen en jongeren, wat betekent dat ze moeite hebben om politieke invloed uit te oefenen op het beleid en de wetgeving over de klimaatcrisis en andere milieukwesties. Toegang tot milieurechtspraak is daarom voor die groep nog belangrijker dan voor anderen.

De resolutie van de Mensenrechtenraad van 2020 over het recht van kinderen op een gezond milieu spoort staten aan om kinderen toegang tot de rechter te garanderen.²⁸

Er zijn dus verschillende rechtsmechanismen die overheden moeten faciliteren om het recht van kinderen en volwassenen te garanderen op een gezonde omgeving.

---

²⁷ Verdrag betreffende toegang tot informatie, inspraak bij besluitvorming en toegang tot de rechter inzake milieuaangelegenheden; Aarhus, 25 juni 1998

²⁸ UN Human Rights Council (HRC), ‘Rights of the Child: Realizing the Rights of the Child Through a Healthy Environment’ (13 October 2020) UN Doc A/HRC/RES/45/30 .

Daar horen mechanismen bij waarmee kinderen een klacht kunnen indienen, herstel van schade kunnen eisen, middelen kunnen zoeken om handelingen te voorkomen die het milieu schaden, en compensatie voor schade kunnen vragen.

Jonge klimaatactivisten vragen ook zelf om naar de rechtbank te kunnen gaan en om andere gerechtelijke mechanismen. In navolging van de Urgenda-rechtszaak in Nederland,²⁹ stappen in steeds meer landen burgers naar de rechter om een klimaatzaak aan te spannen vanuit het snijpunt tussen de uitstoot van broeikasgassen en de bescherming van de rechten van de mens en de kinderrechten.³⁰ Ook kinderen en jongeren doen dat waar het kan. Voorbeelden zijn er in de Verenigde Staten, Indonesië, Brazilië, Ecuador, Australië, Haïti, Canada, Colombia, India en Pakistan.³¹

Ook dichterbij lopen er verschillende rechtszaken:

- Denk aan de zaken van Luca Salis, Tristan Runge, Leonie Frank en Otis Hoffman over het ontbreken van een klimaatbeschermingswet in hun Duitse deelstaten.
- Of de zaak van Plan B Earth en anderen tegen de eerste minister van het Verenigd Koninkrijk.
- En ook het Europees Hof voor de Rechten van de Mens moet zich binnenkort voor het eerst uitspreken over klimaatmaatregelen in verschillende zaken, waaronder die van een groep Portugese kinderen van 10 tot 23 jaar.

Een klimaatzaak wil de overheid verplichten om verdergaande maatregelen te nemen om de uitstoot van broeikasgassen te reduceren en zo de negatieve gevolgen van klimaatverandering te voorkomen.³² Zo veroordeelde de Brusselse rechtbank van eerste aanleg in juni 2021 in de Belgische klimaatzaak de Belgische overheden voor het ontoereikend Belgisch klimaatbeleid.

Het is van cruciaal belang dat justitie kindvriendelijk is, om het speelveld te ‘nivelleren’.³³ Kinderen moeten centraal staan in de besluitvorming over hun belangen, niet in de laatste plaats omdat zij als groep geen politiek gewicht hebben. Vanuit het oogpunt van de rechten van het kind is het nodig de unieke kenmerken van kinderen te erkennen. En te erkennen dat zij wellicht meer steun nodig hebben dan volwassen procespartijen.

Kindvriendelijke justitie is het afgelopen decennium in detail uitgewerkt. Er is literatuur ontwikkeld over de verschillende manieren waarop rechters, advocaten en anderen kunnen zorgen dat de rechten van het kind geëerbiedigd worden als de belangen van het kind in het geding zijn.³⁴ De term ‘kindvriendelijke justitie’ werd ingevoerd door de Raad van Europa in zijn richtsnoeren over kindvriendelijke justitie. Dat document van 2010 bundelt internationale beginselen en praktische richtsnoeren om de rechtsgang aan te passen aan de behoeften en rechten van kinderen.³⁵

---

²⁹ In de Urgenda-klimaatzaak werd aangevoerd dat de overheid verplicht is om klimaatverandering te voorkomen, aan te passen en te beperken. Er werd ook betoogd dat kinderen de kosten van klimaatverandering disproportioneel dragen en dat dat een schending is van de rechten van het kind. Zie *Urgenda Foundation v. The State of the Netherlands*, C/09/456689/HA ZA 13-1396 (24 June 2015), The Hague District Court.

³⁰ KidsRights en Universiteit Leiden (2016) *Cleaning up the Mess Children’s Rights and Environmental Protection*. <https://files.kidsrights.org/wp-content/uploads/2019/08/15135250/KidsRights-Report-2016-Cleaning-up-the-Mess.pdf>

³¹ <http://climatecasechart.com/>

³² Zie ook <https://federaalinstituutmensenrechten.be/nl/milieu-klimaat-en-mensenrechten>

³³ ENOC Synthesis report – Children’s Rights and Climate Justice (2022). <https://enoc.eu/wp-content/uploads/2022-Synthesis-Report-Climate-Justice.pdf>

³⁴ Zie bv. Stalford and Hollingsworth; Aoife Daly, *Children, Autonomy and the Courts: Beyond the Right to be Heard* (Brill, 2018); Ton Liefwaard and Ursula Kilkelly, ‘Child-friendly justice’ in Barry Goldson (ed.) *Juvenile Justice in Europe: Past, present and future* (Routledge, 2018); Ton Liefwaard, ‘Child-Friendly Justice: Protection and participation of children in the justice system’ (2015) 88 *Temple Law Review* 905.

³⁵ Council of Europe, ‘Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice’ (Committee of Ministers of the Council of Europe, 17 November 2010).

Ook het Comité voor de Rechten van het Kind stelt dat kinderen in procedures een aangepaste omgeving en werkmethoden nodig hebben. Ook moet er genoeg tijd en geld zijn om te zorgen dat kinderen het vertrouwen en de kans krijgen om hun mening te geven.³⁶

Kindvriendelijke justitie heeft dus een belangrijk procedureel aspect, maar is ook een inhoudelijke kwestie. Het is cruciaal dat het belang van het kind een primaire overweging is bij elke inhoudelijke beslissing in rechtbanken of andere justitiële mechanismen.³⁷ Het VN-Comité voor de Rechten van het Kind zegt dat het beginsel van het belang van het kind bij alle beslissingen in aanmerking genomen moet worden, dus ook bij beslissingen van rechtbanken of kinderrechten ingeroepen kunnen worden en de nodige aandacht krijgen in overheidsbeleid, waaronder leefmilieubeleid.³⁸

Luister naar de stem van kinderen en jongeren in het klimaatverhaal

Geef jongeren meer toegang tot alle besluitvormingsprocessen over klimaat die direct of indirect over jongeren gaan, lokaal, nationaal en internationaal. En hou ten volle rekening met hun mening en hun toekomst.

4. Erken de globale klimaatonrechtvaardigheid

Artikel 4 van het kinderrechtenverdrag: De Staten die partij zijn, nemen alle nodige wettelijke, bestuurlijke en andere maatregelen om de in dit Verdrag erkende rechten te verwezenlijken. Ten aanzien van economische, sociale en culturele rechten nemen de Staten die partij zijn deze maatregelen in de ruimste mate waarin de hun ter beschikking staande middelen dit toelaten en, indien nodig, in het kader van internationale samenwerking.

Het KidsRights' Index Report van 2022³⁹ is 'alarmerend voor de huidige en toekomstige generaties kinderen. De afgelopen tien jaar is er geen noemenswaardige vooruitgang geboekt in de levensstandaard van kinderen, en bovendien zijn hun bestaansmiddelen ernstig aangetast door de Covid-19-pandemie. Een snel veranderend klimaat bedreigt nu hun toekomst en hun fundamentele rechten.

Het rapport concludeert dat klimaatverandering een duidelijk gevaar is, omdat bijna de helft van alle kinderen in de wereld (1 miljard) een extreem hoog risico loopt om ernstig getroffen te worden.⁴⁰ Meer dan een derde van de kinderen in de wereld (820 miljoen) is al in hoge mate blootgesteld aan hittegolven, terwijl meer dan een op de zes (400 miljoen) kinderen blootgesteld wordt aan cyclonen. Zorgwekkend is ook dat bijna 90 procent van alle kinderen in de wereld blootgesteld wordt aan luchtverontreiniging.

We kunnen er vanuit kinderrechtenperspectief niet omheen dat hoewel ook in België de gevolgen van de klimaatcrisis te voelen zijn, de gevolgen des te desastreuzer zijn in de landen die vaak het minst verantwoordelijk zijn voor de crisis.

³⁶ UN Committee on the Rights of the Child, 'General Comment No. 12 (2009) Article 12: The Right of the Child to be Heard' (20 July 2009, UN Doc: CRC/C/GC/12) para 32.

³⁷ Aoife Daly, 'Intergenerational Rights Are Children's Rights: Upholding the right to a healthy environment through the UN Convention on the Rights of the Child' (2022) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4141475

³⁸ UN Committee on the Rights of the Child, 'General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para.1)' (29 May 2013, UN Doc: CRC/C/GC/14).

³⁹ De KidsRights Index is de ranking die elk jaar meet hoe kinderrechten wereldwijd nageleefd worden en in hoeverre landen zich inzetten om de rechten van kinderen te verbeteren. Hij wordt opgemaakt door de Erasmus Universiteit Rotterdam.

⁴⁰ UNICEF (2021), The Climate Crisis is a Child Rights Crisis: Introducing the Children's Climate Risk Index

Tussen 1990 en 2015 stootten de 10% rijksten in de wereld 52% van de broeikasgassen uit, terwijl in diezelfde periode de 50% armsten amper 7% uitstootten.⁴¹ De verantwoordelijkheid voor de klimaatcrisis is dus internationaal extreem ongelijk verdeeld. De Wereldgezondheidsorganisatie schat dat er tussen 2030 en 2050 elk jaar 250.000 extra klimaatdoden bijkomen, vooral in landen met lagere inkomens. Dat is een conservatieve en voorzichtige schatting. Droogte, voedseltekorten en extreme armoede nemen toe. De vooruitgang van de afgelopen decennia om hongersnood in de wereld terug te dringen, zien we sinds 2017 weer afnemen. En er is wereldwijd weer meer honger door de impact van de klimaatcrisis.

Klimaatverandering is een schoolvoorbeeld van een wereldwijde bedreiging van de kinderrechten die het nodig maakt dat staten samenwerken. Maar het gebrek aan klimaatambitie versterkte en vergrootte de ongelijkheid. De economische kloof tussen lage- en hoge-inkomenslanden is vandaag 25% groter dan ze zonder de klimaatcrisis zou zijn.⁴² De COP27 leidde niet tot sterke afspraken om de uitstoot te verminderen om de globale temperatuurstijging onder 1,5°C te houden. De klimaatconferentie boekte geen vooruitgang in de ambities om fossiele brandstofemissies verder terug te schroeven. Het Emissions Gap Report 2022,⁴³ dat het UNEP vlak vóór COP27 publiceerde, stelt duidelijk: zonder snelle maatschappelijke veranderingen is er geen geloofwaardig pad naar een toekomst van hooguit +1,5°C. Voor elke fractie van een graad die de temperatuur stijgt, worden stormen, droogtes en andere extreme weersomstandigheden heviger.

Het is goed om te kijken waar het onrecht zit, maar ook naar waar het onrecht zit in de geschiedenis, met name naar de grote historische CO₂-uitstoot van onder andere de Europese Unie (22% van de cumulatieve historische wereldwijde uitstoot). Het is daarom positief dat er op de COP27 in Sharm-el-Sheikh overeengekomen is een fonds voor verlies en schade op te richten om de ontwikkelingslanden die bijzonder kwetsbaar zijn voor de nadelige gevolgen van de klimaatcrisis te ondersteunen bij verliezen door droogte, overstromingen, stijgende zeeën en andere rampen door de klimaatverandering. Hoewel de onderhandelde tekst erkent dat financiële steun uit diverse bronnen nodig is, zijn er nog geen besluiten genomen over wie aan het fonds moet bijdragen, waar dat geld vandaan moet komen en welke landen ervan zullen profiteren.

Belangrijk om in dit kader te onderstrepen is dat het hier niet gaat over een vorm van klassieke ontwikkelingshulp of liefdadigheid. Het fonds voor *loss and damage* moet beschouwd worden als een eerste, minieme en logische stap om schade te compenseren. Het staat dan ook los van de uitgaven die landen als België al deden in het kader van hulp tot aanpassing. Want zoals de jongeren in het ENYA-project stelden, zo is het de realiteit vandaag in Pakistan, Bangladesh, Senegal, Madagaskar, Somalië of Kiribati: *'It's not a future problem, but a current catastrophe.'*

Voer een eerlijk internationaal klimaatbeleid

Voer internationaal een klimaatbeleid dat historische onrechtvaardigheden in acht neemt en herstelt.

⁴¹ Gore, T. (2020). Confronting Carbon Inequality. Oxfam media briefing, 21 september 2020. Oxfam International.

⁴² Diffenbaugh, S.N., & Burke, M. (2019). Global warming has increased global economic inequality. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(20), 9808-9813.

⁴³ <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2022>

5. En erken de klimaatonrechtvaardigheid bij ons

Het 17e Innocenti-rapport van Unicef,⁴⁴ dat de kinderrechtsituatie in de rijkere landen monitort en vergelijkt, focust op de leefomgeving en het welzijn van kinderen in die landen. Het stelt vast:

‘Ondanks hun relatieve rijkdom zijn de landen van de Oeso en de EU er niet in geslaagd een gezonde leefomgeving voor alle kinderen te garanderen. Er bestaan grote milieu-ongelijkheden in die landen. Kinderen in armere gezinnen en andere achtergestelde subgroepen ervaren de grootste milieurisico's en milieuschade.’

De klimaatveranderingen en de ongelijke impact ervan op kwetsbare groepen stellen de relatie scherp tussen sociale, economische en ecologische ongelijkheden. Burgers wordt terecht gevraagd om mee inspanningen te leveren, bijvoorbeeld door hun huis energiezuinig te renoveren, zich duurzamer te verplaatsen of door minder schadelijke, dierlijke en exotische producten te consumeren. Zo wordt in een land als België per persoon 118 kg voedsel verspild per jaar, waarvan 79 kg thuis. De gemiddelde Belg produceert 20,4% elektronisch afval per jaar.

Maar de gemiddelde Belg bestaat natuurlijk niet, en ook in België zijn er grote verschillen. Het tweejaarlijks rapport van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting van 2020 focuste op het verband tussen duurzaamheid en armoede en kwam tot deze vaststellingen:

1. Kinderen in armoede worden als eerste en in grotere mate slachtoffer van de gevolgen van klimaatveranderingen. Ze hebben vaak al een slechtere gezondheid, wonen in buurten met meer luchtvervuiling en in minder goed geïsoleerde en verluchte woningen met minder verkoelend groen in de buurt.

Toch zijn mensen in armoede in verhouding minder verantwoordelijk voor de opwarming van de aarde: hoe lager je inkomen, hoe lager je consumptie en hoe kleiner je ecologische voetafdruk. Die zuinigheid is meestal een financiële noodzaak en kan tot zulke ontberingen leiden dat mensen hun gezondheid en waardigheid in gevaar brengen. Denk aan de reacties op de hoge energieprijzen die mensen verplichten om de verwarming uit te zetten en hun toevlucht te zoeken tot ongeschikte, ongezonde en onveilige verwarmingsmethoden.

2. Gezinnen in armoede hebben veel minder hefboomen om duurzame keuzes te maken, een tweede vorm van ongelijkheid, vanwege te weinig geld of beperkte handelingsruimte: ze wonen in slecht geïsoleerde dus slecht te verwarmen huizen of zijn aangewezen op rijden met een oude auto. Dat maakt het moeilijk of zelfs onmogelijk om hun individuele verantwoordelijkheid te nemen voor het milieu of het klimaat. Toch benadrukken het gangbare discours en het beleid sterk de individuele gedragsverandering.
3. Ten derde stellen we vast dat het beleid sociale en milieu-ongelijkheden vaak bestendigt en zelfs nog versterkt. Veel beleidsmaatregelen die ecologisch gedrag en duurzaam leven aanmoedigen, zijn zo uitgewerkt – door subsidies en fiscale voordelen – dat ze meer ten goede komen aan de meer gegoede burgers.

---

⁴⁴ UNICEF Office of Research (2022). Places and Spaces: Environments and children's well-being, Innocenti Report Card 17, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/RC17-EN_Places-and-Spaces_Environments-and-childrens-well-being_Report-Card-17.pdf

Van voordelen voor elektrische auto's, individuele warmtepompen of zonnepanelen profiteren vooral de hogere-inkomensgroepen. Door de investeringen die je ervoor moet doen, zijn die maatregelen moeilijk haalbaar voor mensen in armoede en leveren ze vooral iets op voor de burgers die het geld hebben om de investering voor te schieten. Mensen in armoede ervaren dat als een groot onrecht.

'Rijke mensen hebben een regenwaterput en zonnepanelen, wonen in het groen, en laten hun nieuwe woning afstemmen op een elektrische wagen. Niet alleen hun woonkwaliteit stijgt, maar ook hun welzijn. Ze besparen op allerlei vlakken, maar gaan wel vijf keer op reis met het vliegtuig. Wat zegt dat over hun ecologische voetafdruk? En waar staan mensen in armoede? Wat doet de overheid voor hen?'⁴⁵

Tegelijk treffen maatregelen die vervuilend of energieverwendend gedrag ontraden – bijvoorbeeld de verhoogde dieselprijzen en de invoering van lage-emissiezones in sommige steden – mensen in armoede proportioneel veel harder. Vervuilende dingen verbieden zonder een betaalbaar alternatief aan te reiken, beperkt nog meer de toegang voor mensen in armoede tot een degelijke en verwarmde woning, tot mobiliteit en diensten.

Ook in België en in Vlaanderen is dus een meer rechtvaardige herverdeling van middelen en een rechtvaardige financiering van de klimaattransitie nodig.

Hou rekening met sociaal-economische verschillen

Hou rekening met sociaal-economische verschillen tussen gezinnen en met verschillen in draagkracht als je inspanningen vraagt of gedrag aanmoedigt. Bij aanpassingsmaatregelen moet bijzondere aandacht gaan naar de meest kwetsbare gezinnen.

6. Neem beleidsverantwoordelijkheid – lokaal, nationaal, globaal

Het Innocenti-rapport⁴⁶ maakte een ranking van de leefmilieu-omstandigheden die het welzijn van kinderen aantasten. België krijgt daarin de weinig benijdenswaardige 36e plaats. Dat heeft vooral te maken met hoge loodwaarden in het bloed van kinderen, een hoog risico op blootstelling aan pesticiden en gemiddeld 14,8 kubieke ton CO₂-uitstoot per persoon (het gemiddelde van de landen met hoge inkomens is 9). Alleen de VS, Costa Rica en Roemenië doen slechter. Het toont aan dat de economische welvaart geen garantie biedt aan kinderen dat ze opgroeien in een gezonde omgeving.

⁴⁵ Citaat uit Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2020) Tweejaarlijks verslag 2018-2019 'Duurzaamheid en armoede'.

⁴⁶ UNICEF Office of Research (2022). Places and Spaces: Environments and children's well-being, Innocenti Report Card 17, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/RC17-EN_Places-and-Spaces_Environments-and-childrens-well-being_Report-Card-17.pdf

Dat Vlaanderen en België de eigen klimaatdoelstellingen, -deadlines en -beloftes moeten halen, is evident. Maar jongeren wezen er op de Kinderrechtendag 2021 op 'dat daar ook daadkrachtig beleid voor nodig is.'⁴⁷

6.1. Luister naar klimaatwetenschappers

'Het baart jongeren zorgen als ze merken hoe traag alles beweegt in de politiek. We hebben niet veel tijd meer om het tij te keren. Toch is er genoeg wetenschappelijke expertise om te tonen wat we moeten doen. Vertrouw daarop.' (Jongere, 16 jaar)

Jongeren zijn ongerust als ze zien hoe lobbygroepen, onder andere de industrie van fossiele brandstoffen, mee wegen op klimaatbeleid. Ze zijn ongerust over de korte tijd die er nog is om de klimaatverandering af te remmen en de toekomst voor hen letterlijk leefbaar te houden. Ze worden zenuwachtig omdat de politieke besluitvorming zo traag gaat, waardoor ze de indruk krijgen dat het klimaatprobleem niet ernstig genoeg genomen wordt.

Naast en bovenop de klimaatcrisis maken jongeren zich terecht zorgen over de biodiversiteitscrisis. Het hele ecosysteem is nodig om op lange termijn nog toegang te hebben tot zuivere lucht, schoon water en een vruchtbare bodem. Oplossingen die goed zijn voor de biodiversiteit, zijn ook altijd goed voor het klimaat. Anderzijds versterken de twee crisissen elkaar: klimaatverandering leidt tot verlies van leefgebieden, maar als het weer extremer wordt, is biodiversiteit extra belangrijk om die extremen op te vangen.

Voer een klimaatbeleid op basis van wetenschappelijke kennis

Voer een klimaatbeleid op basis van wetenschappelijke kennis en van de technologieën die er zijn. Vertrouw op de best beschikbare wetenschappelijke projecties om het nodige ambitieniveau van klimaatmaatregelen te bepalen.

6.2. Gebruik of creëer draagvlak voor de nodige beleidsbeslissingen

Er is draagvlak voor beleidskeuzes op lange termijn. De federale dienst Klimaatverandering wilde met een klimaatenquête⁴⁸ meer inzicht krijgen over de kennis van het grote publiek over de klimaatproblematiek, de subjectieve interpretatie ervan en de persoonlijke houding en de bereidheid om er zelf iets aan te doen. Wat blijkt? Acht op de tien Belgen zijn – over alle leeftijdsgroepen heen – bezorgd tot erg bezorgd over de klimaatverandering. Maar ze stellen ook vast dat veel Belgen eerder 'andere sectoren' (de industrie, het vracht- en het personenvervoer) met de vinger wijzen als oorzaak voor de klimaatproblematiek dan zichzelf. In vergelijking met die drie sectoren vindt de Belg dat gezinnen maar weinig invloed hebben op klimaatverandering en dat het dus maar in beperkte mate aan de gezinnen is om inspanningen te leveren om klimaatverandering tegen te gaan.

⁴⁷ <https://kinderrechten.be/project/kinderrechtendag>

⁴⁸ FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (2022), Klimaatenquête – 5e editie – najaar 2021. <https://klimaat.be/doc/klimaatenquête-2021-rapport.pdf>

Parallel met de vaststelling dat er nog ruimte is voor meer milieubewust gedrag, vindt maar één derde van de Belgen dat ze genoeg initiatieven nemen om klimaatverandering tegen te gaan. Nog minder tevreden zijn ze over de acties van de overheid om klimaatverandering tegen te gaan of om onze samenleving aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering.

6.3. Wees voorbereid op klimaatrampen

Studies⁴⁹ tonen aan dat ook de rijke landen te weinig voorbereid zijn op klimaatrampen. De tragedie in Pepinster en omgeving en in de vallei van de Ourthe, waar in juli 2021 in Wallonië en Duitsland 220 dodelijke slachtoffers vielen, had net zo goed Vlaanderen kunnen treffen. Er moet meer aandacht komen voor de aanpassing aan de gevolgen van klimaatverandering die zich vandaag al uiten in extreem weer. Jongeren waarschuwden op Kinderrechtendag 2021: 'Zorg voor een degelijk fonds voor slachtoffers van klimaatrampen. Vlaanderen bleef deze zomer gespaard maar we gaan er ook wel slachtoffer van worden. Dat is gewoon een kwestie van tijd.'

Neem de nodige aanpassingsmaatregelen

Wees voorbereid op klimaatrampen en neem de nodige aanpassingsmaatregelen. Zorg ook voor een degelijk slachtofferfonds.

6.4. Vang verschillende vliegen in één klap

Meer dan twee Belgen op de drie vinden dat in België de verschillende overheden meer moeten samenwerken aan klimaatbeleid. Maak werk van sterke interministeriële en interparlementaire samenwerking en overleg om vooruitgang te boeken met een duurzaam en rechtvaardig klimaatbeleid.

Parallele maatregelen in elk beleidsdomein zijn nodig om klimaatverandering af te remmen en voorbereid te zijn op de gevolgen ervan. Maar het goede nieuws is: veel klimaatinspanningen dienen meer dan één doel tegelijk. Een voorbeeld is vergroenen en ontharden. Dat kan er enerzijds voor zorgen dat temperaturen in hittegolven draaglijker blijven, en tegelijk zorgt het voor aangenamere buurten om in te leven. Zo is het met verschillende maatregelen uit de niet-limitatieve lijst van beleidsaanbevelingen die eerder in dit advies aan bod kwamen.

---

⁴⁹ Bijvoorbeeld de studie over maatregelen bij bosbranden voor hulp aan en bescherming van kinderen met een handicap in Californië, zie Ducey, E. M. and Stough, L. M. (2021). Psychological effects of the 2017 California wildfires on children and youth with disabilities. *Research in developmental disabilities*, 114, 103981.